

УДК 159.9.019.4:377.1

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ АСЕРТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Глубока І.О.

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України

У статті розглядаються сучасні дослідження з розвитку асертивної поведінки особистості. Встановлено, що професійно-технічна освіта є сприятливою для розвитку асертивної поведінки учнів. Розкрито вплив внутрішніх та зовнішніх психологічних умов на розвиток асертивної поведінки. Представлені рекомендації для педагогічних працівників та практичних психологів. У висновках констатуються основні результати та напрямки подальших досліджень з даної проблеми.

Ключові слова: асертивна поведінка, учні професійно-технічного навчального закладу, розвиток, психологічні умови, педагогічні працівники, практичні психологи.

Постановка проблеми. Сьогодні неабиякого значення набуває питання необхідності створення умов у професійно-технічних навчальних закладах, сприятливих для розвитку асертивної поведінки учнів. Асертивна поведінка є складовим компонентом становлення високодуховного молодого покоління, майбутніх конкурентоспроможних робітничих кадрів України. Система про-

фесійно-технічної освіти не повною мірою реалізує завдання, які забезпечують у навчально-виховному процесі системність та послідовність створення необхідних психологічних умов для розвитку асертивної поведінки в учнів. Саме цим визначається актуальність означеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці розглядають такі аспекти досліджуваної

проблеми, як: створення виховного, оцінного середовища (сімейного, навчального, виробничого), спрямованого на підтримку бажання людини бути справедливою, гідною, особливо при суспільній оцінці та еталонних формах поведінки і людських якостей (Г.Д. Бандзєладзе, С.В. Удовичька, О.В. Петрунько, Р.Х. Шакуров); необхідність розвитку ставлення до іншої людини як цінності, через співпереживання, підтримку морально-ціннісних позицій, духовний розвиток та психологічну культуру (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Рибалка, Е.О. Помиткін); відповідальність за власне життя, самосприйняття себе, самоздійснення (С. Бішоп, С.Д. Максименко, В.Р. Міляєва, Н.А. Побірченко, О.П. Сергєєнкова); використання асертивної поведінки як конструктивного способу міжособистісної взаємодії, ефективної соціальної презентації особистості, поваги у ставленні до себе та до інших серед підлітків і студентів вузу (І.В. Попова, О.Л. Мерзлякова, О.В. Хохлова).

Очевидно, що підготовка конкурентоспроможного робітничого потенціалу України, підняття престижу робітничих професій, утвердження поваги до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, гуманізму, доброти та гідності й честі особистості є одними з основних орієнтирів високодуховного суспільства.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Питання психологічних умов розвитку асертивної поведінки учнів у системі професійно-технічної освіти є актуальним для розгляду психологічною наукою, що й зумовило вибір нами теми дослідження. Накопичені наукові дослідження та публікації з проблем розвитку асертивної поведінки особистості потребують більш ґрунтовного їх вивчення та систематизації.

Таким чином, **метою роботи** є визначення психологічних умов необхідних для розвитку асертивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемі створення умов для розвитку асертивної поведінки в освітньому середовищі присвячені роботи таких науковців як Г.Д. Бандзєладзе, І.Д. Беґа, С. Бішоп, М.Й. Боришевського, О.Л. Мерзлякової, В.Р. Міляєвої, О.В. Петрунько, Н.А. Побірченко, Е.О. Помиткіна, І.В. Попової, В.В. Рибалки, О.П. Сергєєнкової, С.В. Удовичької, О.В. Хохлової, Р.Х. Шакурова та інших. Слід враховувати також і особливий вплив на учнів робітничої професії, якою вони оволодівають у навчальному закладі, оскільки за сприятливих умов це середовище активізує нові соціальні контакти, досвід міжособистісної взаємодії, прояви ініціативи та впевненості у взаємовідносинах.

Серед основних умов (чинників), які впливають на психічний розвиток особистості можна виділити біологічні та соціальні фактори. Один із напрямів створення необхідних психологічних умов тісно пов'язаний із розвитком індивідуально-психологічних властивостей особистості. Так, важливими для асертивної поведінки особистості є такі психологічні параметри – сформовані духовні цінності, почуття власної гідності, честі, повага до інших, власна активна позиція у різних ситуаціях, впевненість під час діяльності.

Через мікросередовище, яке оточує особистість здійснюється вплив суспільства (макро-

середовища), його норм моралі та культури поведінки. Слід також зважати на соціально-психологічний вплив (зовнішні умови) того соціального середовища (соціальні групи, об'єднання) до якого належать учні; культурні, релігійні, професійні особливості людей, які включені в групу, їх вік, якість і стиль життя, соціальні відносини.

Навчально-виховний процес включає в себе взаємодію педагогічних працівників (викладачів, майстрів виробничого навчання, вихователів, класних керівників, практичних психологів і соціальних педагогів) та учнів, в процесі якої реалізується дидактична мета, а також психолого-педагогічний вплив (зовнішні умови) через методи, техніки, технології (корекційні, розвивальні, виховні), що сприяють розкриттю індивідуальних рис кожного учня групи, вихованню високого рівня моральної активності особистості, поваги у ставленні до інших, розвитку критичності мислення та протистояння маніпуляціям через впевнену, соціально активну асертивну поведінку. Отже, ще однією суттєвою психологічною умовою розвитку асертивної поведінки є середовище навчального закладу, його психолого-педагогічні впливи.

Гуманістична спрямованість, як складова духовного потенціалу педагога, важлива в подальшому формуванні духовних та соціальних цінностей, духовного досвіду учнів, асертивно орієнтованих смислів. Так, сучасний виховний процес має ґрунтуватись на ціннісному ставленні педагога до особистості учня, формуванні ціннісного ставлення учня до себе, підтримці стратегії його розвитку, сприянні морально-духовному зростанню та успішній реалізації особистості в соціумі. Важливо організувати виховний процес в атмосфері доброзичливості та взаєморозуміння, роблячи акцент на вищих духовних цінностях, особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі. Слід пам'ятати, що створення умов для розвитку асертивної поведінки, набуття учнями досвіду асертивних відносин – завдання, яке вирішується через комплексний підхід у виховній роботі, охоплюючи моральну свідомість, емоційно-почуттєву сферу, дії, вчинки, поведінку.

Важливо наповнити виховну діяльність активними формами роботи, цікавими та актуальними для даної вікової категорії, зокрема такими як: тематичний діалог, школа лідера, моделювання ситуацій, сократівська бесіда, колаж, гра-драматизація, вистава форум-театру тощо. Вони сприяють розвитку в учнів вміння співпрацювати в команді, встановлювати гуманні, толерантні стосунки між учасниками, активізують засвоєний власний досвід з певної проблеми, дозволяють охопити великий обсяг інформації, проаналізувати її. Так, наприклад «вистава форум-театру» пропонує до розгляду учнів певну соціальну проблему, де персонажі гри підбираються відповідно до ситуації і в результаті групової роботи вдається розробити алгоритм успішного їх вирішення. «Сократівські бесіди» передбачають колективні роздуми та аналіз ситуацій, вчать учнів висловлювати свою думку. Позитивна сторона подібних завдань – активна включеність учнів в історію, розмірковування, порівняння з власним досвідом, висновки

та прогнозування можливих успішних алгоритмів розв'язання різних конфліктних та проблемних міжособистісних ситуацій.

Також можна проводити виховні години на такі тематики як: «Вміння бути собою», «Виступ на захист Честі, Гідності, Добра, Толерантності», «Пізнай себе», «Стався до людей так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе», «Я в соціумі», «Традиції моєї родини, мого народу», «Шлях до себе», «Кодекс асертивної поведінки» та інші. Основними завданнями, педагогові повинні ставити формування ціннісно-сміслової основи особистості, почуття гідності, любові і поваги до себе особисто та по відношенню до інших. Це може бути детерміноване як через «творчу працю так і через особистісний вчинок або реальну допомогу іншому», тобто на думку М. С. Пряжнікова, важливим є момент «побудови системи (ієрархії) цінностей», яка є важливою для певної людини [5, с. 82].

Відсутність дієвої системи виховних дій педагога з розвитку асертивної поведінки може призвести до таких наслідків як формування несприятливої «Я-концепції» особистості учня і подальшому зниженні рівня самоповаги, підпаданні під маніпуляційний вплив різних груп, недооцінці себе або зневажливого ставленні до оточуючих. Виникають суперечності між світоглядними орієнтаціями, переконаннями, цінностями, ідеалами і установками учня, його набутим досвідом; з'являється пасивність, негативізм, зникає потреба у плануванні майбутнього, рівень домагань або занадто завищений, або занижений, що є причиною подальшої нереалізованості людини у професії, недостатній соціальній активності та виробленню стійкого почуття неповноцінності, заниженої самооцінки. Таке, на думку І. С. Кона, «негативне відношення до себе часто поєднується із недоброчинним відношенням до інших людей» [2, с. 101-102]. Кожний педагог повинен проаналізувати зміст своєї роботи з даного напрямку, відпрацювати досконалу схему методів, форм, технологій та технік виховання. Велику роль для педагога слід відвести проектно-технологічному підходу до процесу виховання, так як завдяки йому не лише можна прогнозувати найбільш ефективні форми та методи виховної роботи в напрямку розвитку асертивної поведінки, а й об'єктивно оцінювати її результативність. Тому, логічною буде послідовність таких дій педагога як: поступове підвищення рівня розуміння сутності моральних понять; використання проблемних морально-етичних завдань, різних форм роботи у навчальній та позаурочній виховній діяльності, які потребуватимуть від учнів аналізу, висновків, узагальнення набутих знань; організація такої практичної діяльності, яка дозволяє учням діяти відповідно до їх духовних та соціальних цінностей, моральних переконань; рефлексія педагогом результатів його виховних впливів, аналіз проблемних моментів та подальше корегування діяльності, з метою попередження агресивних та маніпулятивних ситуацій. Обов'язковою запорукою успішності педагогічної діяльності є стиль орієнтований на дитину, як найвищу цінність, захоплення своєю справою, професійна компетентність, гнучкість та інноваційність, гуманістична спрямованість. Спілкування з учнями, яке базується на авторитарному стилі сприяє лише залякуванню учнів, через погрози,

непривітний тон розмови та відсутність діалогу з педагогом. Напротивагу авторитарному – демократичний стиль «ґрунтується на глибокій повазі до особистості кожного, спирається на думку колективу, прагне донести мету діяльності до свідомості кожного учня і залучити всіх до активної участі в обговоренні роботи (І. А. Зязюн)» [3, с. 100-101]. Виховний процес при такому стилі спілкування будуватиметься на рівноправних відносинах один з одним, враховується думка учнів, їх поради, прохання, створюються ситуації успіху, піднесення її честі та гідності. Для конструктивного спілкування з учнями в напрямку розвитку асертивної поведінки педагог повинен створювати позитивну емоційно-психологічну атмосферу спілкування, володіти вміннями сприйняти переживання інших людей, їх стан, відчуття, як власні, зрозуміти їх та допомогти у вирішенні. Отже успішність цього напрямку роботи залежить від рівня розвитку перцептивних та комунікативних здібностей педагога.

Індивідуальні консультації практичних психологів забезпечують для учнів більш довірливий формат спілкування, ніж групові, а тому важливо відповідально відноситись до запитів учнів допомогти їм у прагненні до самопізнання, формувати адекватну самооцінку, самоповагу, позитивну «Я-концепцію» особистості. Самоповага, як ознака самосвідомості, в юності виявляється в почутті власної гідності, позитивному ставленні до себе, мірі прийнятті (неприйнятті) себе як особистості. Потреба у самоповазі відображає, на думку В. Г. Маралова, тенденцію відповідати власним очікуванням та очікуванням інших. Тому, слід враховувати таку властивість юнацького віку при організації відповідної роботи з учнями. По мірі усвідомлення важливості самовиховання та розвитку моральних, волевих, інтелектуальних якостей у молоді зростає позитивне відношення до самовдосконалення, самовиховання (Л. І. Рувінський); підвищується рівень саморегуляції, оцінки власних можливостей для реалізації себе, побудови життєвих планів, проектуванні себе в професії та подальшому кар'єрному розвитку (М. Й. Борисевський, Л. М. Мітіна, Є. А. Шумілін).

Просвітницька робота психологами повинна здійснюватися в напрямі підвищення психологічної культури учнів через засвоєння етичних норм суспільства, формування уявлень про морально-етичні цінності, права та обов'язки людини, соціально- та індивідуально-психологічні особливості честі та гідності, роль асертивної поведінки, її відмінності від маніпуляції та агресії. Доцільно підбирати такий матеріал для прикладів, який би розкривав особистість з морально-ціннісної позиції, відображав процес становлення її характеру та поведінки протягом життя. Важливою є також емоційність викладу, образність, яскравість мови, використання наочності, виразних засобів, особиста позиція практичного психолога.

Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота з питань розвитку асертивної поведінки ефективно реалізується через таку групову форму роботи, як соціально-психологічний тренінг. Різноманітність методів (пасивні, активні, інтеративні), які використовуються на тренінгу, сприяють кращому отриманню, усвідомленню та практичному оволодінню необхідними знаннями.

Під час тренінгу важливо створювати між учасниками атмосферу взаємоповаги, підкреслюючи цінність кожного з учасників, сприяти кращому самопізнанню, самоусвідомленню, розумінню індивідуальності інших. Акцент практичних вправ слід робити на розвиток навичок асертивної поведінки, вміння керувати своїм емоційним станом, поведінкою, протистояти маніпулятивному тиску оточуючих, впевнено відстоювати власну думку. Важливо також реагувати на невербальні сигнали учасників для того, щоб діагностувати ситуацію та вирішити проблему.

Також значну роль з розвитку самопізнання, самоповаги та піднесення власної честі і гідності для учнів відіграє факультативний курс, заняття якого включають необхідні систематизовані поняття етичної поведінки та принципів загальнолюдської моралі в суспільстві, що є основою самоповаги, передбачають розвиток об'єктивної самооцінки та самопізнання своїх вчинків.

Отже, виділимо такі внутрішні та зовнішні психологічні умови, які здійснюють вплив на розвиток асертивної поведінки учнів як індивідуально-психологічні, психолого-педагогічні та соціально-психологічні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визначено такі психологічні умови розвитку асертивної поведінки в учнів професійно-техніч-

них навчальних закладів як індивідуально-психологічні властивості особистості (внутрішні умови), а саме зайняття власної активної позиції у різних ситуаціях, незалежність і свобода власних суджень та поведінки від нав'язаної іншими людьми, пріоритетність духовних та соціальних цінностей, розвинене почуття власної гідності, честі, поваги до інших; психолого-педагогічні (зовнішні) – гуманізація відносин у навчально-виховному середовищі між учнем та педагогом; соціально-психологічні умови (зовнішні) впровадження для учнів соціально-психологічних тренінгів, факультативних курсів, психологічного консультування та інших заходів, спрямованих на психологічну підтримку учнів з асертивною поведінкою та формування мотивації до розвитку асертивної поведінки. Наше дослідження не розкриває всіх аспектів розглянутої проблеми психологічних умов розвитку асертивної поведінки учнів в професійно-технічному навчальному закладі. Подальшими перспективними напрямками дослідження є визначення причин низького рівня показників асертивної поведінки учнів; вивчення особливостей педагогічних впливів на розвиток асертивної поведінки учнів під час навчально-виховного процесу в ПТНЗ; поглиблене вивчення впливу сім'ї на розвиток і формування асертивної поведінки у ранньому юнацькому віці тощо.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Бех І. Д. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности: [кн. для учителя] / Кон И. С. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с. – (Психологическая наука – школе).
3. Педагогічна майстерність: підручник / [Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. та ін.]; за ред. І. А. Зязюна. – [3-те вид., допов. і переробл.]. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
4. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: [монографія] / Помиткін Е. О. – К.: Внутрішній світ, 2012. – 280 с.
5. Пряжников Н. С. Теория и практика профессионального самоопределения: учебное пособие / Николай Сергеевич Пряжников. – М.: МГППИ, 1999. – 97 с.
6. Рибалка В. В. Честь і гідність особистості як предмет діяльності практичного психолога / Валентин Васильович Рибалка. – К.: Шкільний світ, 2010. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

Глубокая И.А.

Институт педагогического образования и образования взрослых
Национальной академии педагогических наук Украины

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ РАЗВИТИЯ АССЕРТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ УЧЕНИКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются современные исследования по развитию асертивного поведения личности. Установлено, что профессионально-техническое образование является благоприятным для развития асертивного поведения учеников. Раскрыто влияние внутренних и внешних психологических условий на развитие асертивного поведения. Представленные рекомендации для педагогических работников и практических психологов. В выводах констатируются основные результаты и направления последующих исследований по данной проблеме.

Ключевые слова: асертивное поведение, ученики профессионально-технических учебных заведений, развитие, психологические условия, педагогические работники, практические психологи.

Gluboka I. O.

Pedagogical Education and Education of Adults
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

PARTICULAR OF CREATING THE PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF THE ASSERTIVE BEHAVIOUR STUDENTS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Summary

In the article looked the modern researches from development of the assertive behaviour of personality. It is set that vocational and technical educational establishments is promote for development of the assertive behaviour of the students. Influence of internal and external psychological conditions on development of the assertive behaviour is illustrated in the article. The presented recommendations are for teachers and practical psychologists. In conclusions basic results and directions of subsequent researches are established on this problem.

Keywords: development, assertive behaviour, students of vocational and technical educational establishments, teachers, practical psychologists.